

नेपाल सरकार

शिक्षक सेवा आयोग

माध्यमिक तह, तृतीय श्रेणी शिक्षक पदको खुला प्रतियोगितात्मक परीक्षाका लागि

सिद्धान्तज्योतिष विषयको पाठ्यक्रम २०८१

खण्ड: क

प्रकरणमेकम् – सिद्धान्तज्योतिषविषयसम्बद्धावधारणा

- १.१ ज्योतिषवाङ्मयस्य पृष्ठभूमौ सिद्धान्तज्योतिषस्य परिचयो, वैशिष्ट्यं सर्वोपरित्वञ्च
- १.२ सिद्धान्तज्योतिषस्य प्रमुखक्षेत्राण्याधारभूतविषयाश्च
- १.३ विद्यालये सिद्धान्तज्योतिषशिक्षणस्यावश्यकता महत्त्वमौचित्यञ्च
- १.४ नेपाले सिद्धान्तज्योतिषस्य प्रयोगः, पञ्चाङ्गगणनापरम्परा संस्कृतौ पञ्चाङ्गस्यावदानञ्च
- १.५ सिद्धान्तज्योतिष-फलिततज्योतिषयोरन्तःसम्बन्धः भिन्नता च

प्रकरणं द्वितीयम् – सिद्धान्तज्योतिषस्य सैद्धान्तिकावधारणा

- २.१ सिद्धान्तज्योतिषस्य स्वरूपम् (उत्पत्तिः, विकासक्रमः, प्रमुखसिद्धान्ताः, प्रमुखा आचार्याः, वर्तमानस्थितिश्च)
- २.२ विश्वस्मिन् विश्वे विविधराष्ट्रे क्षेत्रे च प्रसिद्धा समयगणनापरम्परा, प्रयोगस्तत्प्रभावश्च
- २.३ पौरस्त्यगणनापरम्परा, गणनायां प्रचलिताः पद्धतयश्च
- २.४ पञ्चसिद्धान्तानां तुलनात्मकमध्ययनम्
- २.५ शिक्षार्थिनां स्तरवृद्धावात्मनिर्भरतायै च सिद्धान्तज्योतिषशिक्षणस्य महत्त्वम्

प्रकरणं तृतीयम् – सिद्धान्तज्योतिषशिक्षणे शिक्षणयोजना कक्षाव्यवस्थापनञ्च

- ३.१ शिक्षणयोजनायाः परिचयः, आवश्यकता, निर्माण-प्रयोगौ च
- ३.२ शिक्षणयोजनाया अवधारणा, उद्देश्यनिर्माणम्, सिद्धान्तज्योतिषशिक्षणे पाठ्यांशस्य दैनिकी, साप्ताहिकी, पाक्षिकी, मासिकी, त्रैमासिकी, षण्मासिकी, वार्षिकी योजना अभ्यासाश्च

३.३ शिक्षणे छात्रेभ्यो रोचकतोत्पादनाय प्रयोज्यमानानां विविधयन्त्राणां ग्रहाणाञ्च छायाचित्राणाम्, मानचित्राणाम्, गोलीयमानचित्राणाम्, नक्षत्रपटानामाकाशीयस्थितिबोधकपटचित्राणाम्, वेधशालायाश्चित्राणां दूरवीक्षणयन्त्राणाञ्च प्रयोगविधिः

३.४ सिद्धान्तज्योतिषशिक्षणक्रमे कक्षासञ्चालनस्य कक्षाव्यवस्थापनस्य च विविधा योजनाः

३.५ सिद्धान्तज्योतिषशिक्षणेऽनुसन्धानात्मकपरियोजनाकार्यस्यावश्यकता कार्यमूलकानुसन्धान-

(Action Research)स्य प्रयोगात्मकाभ्यासाश्च

प्रकरणं चतुर्थम् – सिद्धान्तज्योतिषशिक्षणे शिक्षणविधयः शैक्षणिकप्रविधयश्च

४.१ माध्यमिकस्तरे सिद्धान्तज्योतिषपाठ्यक्रमे शिक्षणसहजीकरणाय विषयवस्तूनां चयनप्रक्रिया तस्या आवश्यकता च

४.२ विद्यार्थिलक्षितशिक्षणविधेः शिक्षकलक्षितशिक्षणविधेश्च परिचयः सिद्धान्तज्योतिषशिक्षणे तयोर्द्वयोः प्रयोगश्च

४.३ सिद्धान्तज्योतिषशिक्षणे Zoom, Google meet, Team, Multimedia, Smart board, E-Library, YouTube, AI प्रभृतिवैद्युतसञ्जालानां प्रयोगः

४.४ वैद्युतसञ्जालानां प्रयोगेण सिद्धान्तज्योतिषशिक्षणे प्रत्यक्षाप्रत्यक्ष-(Online-Offline) शिक्षणविधयः

४.५ सिद्धान्तज्योतिषशिक्षणे प्रभावकारिशिक्षणविधयस्तेषां प्रयोग उपलब्धयश्च

प्रकरणं पञ्चमम् – सिद्धान्तज्योतिषस्य पाठ्यक्रमाः पाठ्यपुस्तकानि च

५.१ सिद्धान्तज्योतिषस्य पाठ्यक्रमः, प्रचलितपाठ्यक्रम-पाठ्यग्रन्थयोरन्तःसम्बन्धः, सिद्धान्तज्योतिष-पाठ्यपुस्तकानामन्येषां पाठ्यपुस्तकानाञ्च पार्थक्यम्

५.२ पाठ्यक्रमस्य प्रमुखान्यङ्गानि, सिद्धान्तज्योतिषस्य पाठ्यक्रमे तेषां संयोजनम्

५.३ माध्यमिकस्तरीयसिद्धान्तज्योतिषस्य पाठ्यक्रमः, शिक्षणोपलब्धयः, विषयक्षेत्राणि च

५.४ सिद्धान्तज्योतिषस्य पाठ्यपुस्तकानां परिचयः, शिक्षकनिर्देशिकाया महत्त्वं सन्दर्भपाठ्यसामग्रीणां समीक्षणञ्च

५.५ (क) सिद्धान्तज्योतिषपाठ्यक्रमे विद्यार्थिमूल्याङ्कनस्यावधारणाः, प्रकाराः, प्रक्रिया वैशिष्ट्यञ्च

(ख) मूल्याङ्कने विशिष्टीकरणतालिकाधारेण प्रश्नपत्रोत्तरकुञ्जिकयोर्निर्माणं तत्प्रयोगविधिश्च

खण्डः ख

प्रकरणं षष्ठम् – ज्योतिषस्य व्यावहारिकविषयशिक्षणमाकाशीयदृश्यपदार्थपरिज्ञानञ्च

६.१ षड्वर्गकुण्डलीनिर्माणम्, भुक्तोनविंशोत्तरी-त्रिभागी-योगिनीदशासाधनम्, ससन्धिद्वादशभावसहितं जन्मपत्रिकानिर्माणम्, देशान्तरजातानां जन्मपत्रिकानिर्माणम्, दशान्तर्दशाफलवर्णनम्, भावाधारेण विवेच्यविषयवर्णनम्, लग्नादिद्वादशभावस्थितानां तत्तद्ग्रहाणां फलविवेचनं योगफलविश्लेषणञ्च

६.२ अन्नप्राशन-चूडोपनयन-विवाह-वधूप्रवेश-द्विरागमनसंस्काराणां मुहूर्तनिर्धारणमेषां लग्नशुद्धीकरणं लग्नपत्रिकालेखनञ्च

६.३ यात्रा-खातारम्भ-शिलान्यास-गृहारम्भ-गृहप्रवेशानां समुहूर्तं लग्नशुद्धीकरणं निर्दिष्टसमयनिर्धारणञ्च

६.४ नवग्रहाणां भार-परिमाण-दूरत्व-पदार्थपरिशीलनपूर्वकं तेषां परिचयप्रतिपादनम्

६.५ उल्का-धूमकेतु-दिग्दाह-शिशु-अवान्तर-क्षुद्रग्रहाणां परिचयः

प्रकरणं सप्तमम् – भास्करोक्तपाटीबीजगणितयोरध्ययनं क्षेत्रमितिज्ञानञ्च

७.१ इष्ट-द्विष्ट-संक्रमण-वर्ग-गुण-व्यस्तकर्मणां गणितक्रियाप्रदर्शनम्

७.२ मिश्र-श्रेढी-क्षेत्र-खात-चिति-क्रकच-राशिच्छाया-कुट्टकाङ्कपाशानां गणितम्

७.३ करणी-वर्गप्रकृति-चक्रवालसम्बद्धं गणितम्

७.४ एकवर्गसमीकरण-एकवर्णमध्यमाहरण-अनेकवर्णसमीकरण-अनेकवर्णमध्यमाहरण-भावितविषयसम्बद्धं बीजक्रियानुशीलनम्

७.५ रेखागणितस्य प्रथमादिचतुर्थाध्यायोक्तसाध्यानां संसिद्धीकरणम्

प्रकरणमष्टमम् – रेखागणितम्, त्रिकोणमितिगणितं पाटी-बीजगणितयोरुपपत्तिश्च

८.१ रेखागणितस्य षष्ठाध्यायगतसाध्यानां संसिद्धीकरणम्

८.२ गोलीयरेखागणितान्तर्गतसाध्यानां सोपपत्तिकं समाधानम्

८.३ गोलीयक्षेत्राणां परिभाषाकरणम्

८.४ त्रिकोणमितिसम्बद्धविषयाणां सोपपत्तिकं समाधानं चापीयत्रिकोणमितिसम्बद्धसाध्यानां सोपपत्तिकं संसिद्धीकरणञ्च

८.५ पाटी-बीजगणितयोर्वासनानिदर्शनम्

प्रकरणं नवमम् – करणग्रन्थाधारितं गणितं भास्करोक्तं ग्रहगणितञ्च

९.१ ग्रहलाघवोक्तदिशा सम्बद्धविषयाणां गणितक्रियासन्दर्शनपूर्वकं ग्रहस्पष्टीकरणम्,

स्पष्टगतिसाधनम्, पञ्चाङ्गनिर्माणम्, ग्रहाणां वक्र-मार्गोदयास्तसाधनम्, दिग्देशकालावबोधनम्,

चन्द्रसूर्यग्रहणसम्बद्धविषयवस्तूनां निदर्शनपूर्वकं चन्द्रसूर्यग्रहणाऽऽनयनं गणनायां

सर्वानन्दकरणग्रन्थस्य वैशिष्ट्यविश्लेषणञ्च

९.२ भास्करोक्तविधिना सोपपत्तिकं ग्रहस्पष्टीकरणं दिग्देशकालपरिज्ञानञ्च

९.३ वास्तवचन्द्रशृङ्गोन्नतिसाधनं सम्बद्धविषयवस्तुज्ञानपूर्वकं चन्द्रसूर्यग्रहणाऽऽनयनञ्च

९.४ ग्रहयुति-ग्रहोदयास्त-वक्रमार्ग-पातसाधनम्

९.५ प्राचीनार्वाचीनमताभ्यां सृष्टिक्रमविश्लेषणम्

प्रकरणं दशमम्– अनुसन्धानविधेरध्ययनं सौर-ब्राह्मपक्षीयसिद्धान्तयोरनुशीलनञ्च

१०.१ अनुसन्धानस्य परिचयः (आवश्यकता, परम्परा, महत्त्वमौचित्यञ्च), शोधप्रस्तावस्याङ्गानि,

शोधकार्ये सामग्रीसङ्कलनविधिः शोधनिर्देशकस्यावश्यकता च

१०.२ शोधविधिः, पादटिप्पणीलेखनविधिः, सन्दर्भसूचीनिर्माणविधिः, शोधप्रतिवेदनलेखनं तस्य

स्वरूपञ्च

१०.३ सौर-ब्राह्मोक्तसृष्टिक्रमसमीक्षणमुदयान्तरसाधनविमर्शनं कमलाकरमतेन भास्करोक्तकार्तिकादिक

क्षयवर्णनौचित्यसमीक्षणञ्च

१०.४ कमलाकरमतेन भास्करोक्तग्रहस्पष्टीकरणप्रकारविश्लेषणं केतकरोक्तप्रकारेण

चन्द्रसूर्यग्रहणानयनञ्च

१०.५ भाभ्रमरेखानिरूपणम्, गोलीयक्षेत्राणां परिणामनप्रकारवर्णनं दीर्घवृत्तलक्षणपरिज्ञानञ्च

विशिष्टीकरणतालिका

विषय: सिद्धान्तज्योतिषम्

स्तर: माध्यमिकः

प्रकरणम्	विषयः	प्रश्नः	अङ्काः
	खण्डः क		
१	सिद्धान्तज्योतिषविषयसम्बद्धावधारणा	१	१०
२	सिद्धान्तज्योतिषस्य सैद्धान्तिकावधारणा	१	१०
३	सिद्धान्तज्योतिषशिक्षणे शिक्षणयोजना कक्षाव्यवस्थापनञ्च	१	१०
४	सिद्धान्तज्योतिषशिक्षणे शिक्षणविधयः शैक्षणिकप्रविधयश्च	१	१०
५	सिद्धान्तज्योतिषस्य पाठ्यक्रमाः पाठ्यपुस्तकानि च	१	१०
	खण्ड : ख		
६	ज्योतिषस्य व्यावहारिकविषयशिक्षणमाकाशीयदृश्यपदार्थपरिज्ञानञ्च	१	१०
७	भास्करोक्तपाटीबीजगणितयोरध्ययनं क्षेत्रमितिज्ञानञ्च	१	१०
८	रेखागणितम्, त्रिकोणमितिगणितं पाटी-बीजगणितयोरुपपत्तिश्च	१	१०
९	करणग्रन्थाधारितं गणितं भास्करोक्तं ग्रहगणितञ्च	१	१०
१०	अनुसन्धानविधेरध्ययनं सौर-ब्राह्मपक्षीयसिद्धान्तयोरनुशीलनञ्च	१	१०
	योगः	१०	१००

द्रष्टव्य :

१. पाठ्यक्रम खण्ड क र खण्ड ख गरी दुई खण्डमा विभाजन गरिएको छ ।
२. सामान्यतया शिक्षणविधिसँग सोधिने प्रश्नहरू शिक्षणविधिसँग सम्बन्धित छन् ।
३. खण्ड खबाट सोधिने प्रश्नहरू संज्ञानात्मक तहका हुनेछन् ।
४. प्रत्येक खण्डको लागि अलग अलग उत्तरपुस्तिकाको प्रयोग हुनेछ ।
५. लिखितपरीक्षाको माध्यम संस्कृतभाषा हुनेछ ।
६. यो पाठ्यक्रम २०८१/०७/२५ देखि लागु हुनेछ ।

योग्यतार्हा:

नेपालसंस्कृतविश्वविद्यालयद्वारा मान्यताप्राप्तविश्वविद्यालयात् सिद्धान्तज्योतिषविषयमवलम्ब्य शास्त्रस्तरं समुत्तीर्णजनाः प्रतिस्पर्धायां योग्या भवन्ति ।

नेपाल सरकार

शिक्षक सेवा आयोग

माध्यमिक तह, तृतीय श्रेणी शिक्षक पदको खुला प्रतियोगितात्मक परीक्षा

नमूना प्रश्नपत्र

विषय : सिद्धान्तज्योतिषम्

पूर्णाङ्क : १००

समय : घण्टात्रयम्

परीक्षार्थिभिः प्रश्नोत्तरं यथासम्भवं मौलिकभाषया विलेखनीयम् ।

खण्डः क

१. सिद्धान्त-फलितज्योतिषयोरन्तःसम्बन्धं विश्लेष्य सिद्धान्तज्योतिषस्य सर्वोपरित्वं प्रदर्शयत । १०
२. पञ्चसिद्धान्तानां परिचयपूर्वकं पौरस्त्यगणनापरम्परा विवेचनीया । ३+७ = १०
३. अङ्कपाशगणितशिक्षणायैकोपयुक्ता पाठयोजना निर्मेया । १०
४. भास्करीयबीजगणितशिक्षणे शिक्षणसहजीकरणाय विषयवस्तूनां चयनप्रक्रिया विवेचनीया । १०
५. पाठ्यक्रमस्य प्रमुखान्यङ्गानि विलिख्य सिद्धान्तज्योतिषस्यैकादशकक्षायाः पाठ्यक्रमे तेषां संयोजनं कृतं न वेति विविच्यताम् । २+८ = १०

खण्डः ख

६. किन्नाम लग्नम् ? सोपपत्तिकं दशमलग्नानयनविधिं वर्णयत । २+८ = १०
७. “अलिकुलदलमूलं मालतीं यातमष्टौ निखिलनवमभागश्चालिनी भृङ्गमेकम् ।
निशि परिमललुब्धं पद्ममध्ये निरुद्धं प्रतिरणति रणन्तं ब्रूहि कान्तेऽलिसङ्ख्याम् ॥” गुणकर्मविधिना समीकरणरीत्या चोपर्युक्तपद्यस्थापितसमस्या समाधेया । ४+६ = १०
८. तत्र कोणकोटिज्यया त्रिज्याया या निष्पत्तिः, सैव कोणसंलग्नभुजच्छायाया कर्णच्छायाया निष्पत्तिरित्युक्त्या प्रतिपाद्यताम् । १०
९. किन्नामोदयान्तरकर्म ? भास्करोक्तोदयान्तरकर्म समीक्षणीयम् । ३+७ = १०
१०. अनुसन्धानस्य महत्त्वं दर्शयन् सृष्टिक्रमवर्णने भास्करमतं समीक्ष्य कमलाकरकृतानुसन्धानं विश्लेषयत । ४+६ = १०